

JONATHAN HAIDT

HET
**RECHTVAARDIGHEIDS
GEVOEL**

WAAROM WIJ NIET ALLEMAAL HETZELFDE DENKEN
OVER POLITIEK EN MORAAAL

ten have

Jonathan Haidt

Het rechtvaardigheidsgevoel

*Waarom wij niet allemaal hetzelfde
denken over politiek en moraal*

Vertaald door Karl van Klaveren en Indra Nathoe

 ten have

Oorspronkelijk verschenen onder de titel *The Righteous Mind*
Copyright © 2012, Jonathan Haidt
© Nederlandse vertaling: Karl van Klaveren en Indra Nathoe, 2021
p/a Uitgeverij Ten Have,
Postbus 13288
3507 LG Utrecht
www.uitgeverijtenhave.nl

Omslag Bart van den Tooren
Foto voorkant omslag Emily Rose (Pexels)
Foto auteur Jayne Riew
Opmaak binnenwerk Elgraphic
ISBN 978 90 259 0836 2
ISBN e-book: 978 90 259 0837 9
NUR 730

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij Ten Have vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

Inleiding 9

DEEL I Intuïties komen eerst, strategische redeneringen volgen 17

- 1 Waar komt moraal vandaan? 19
- 2 De intuïtieve hond en zijn rationele staart 45
- 3 Olifanten zijn de baas 70
- 4 Stem op mij (en wel hierom) 91

DEEL II Moraal gaat over meer dan het schaden van anderen en eerlijk zijn 115

- 5 Voorbij de WEIRD-moraal 117
- 6 De smaakpapillen van onze (ver)oordelende geest 135
- 7 De morele fundamenten van de politiek 152
- 8 Het conservatieve voordeel 182

DEEL III Moraal bindt en verblindt 217

- 9 Waarom zijn we zo groepsgericht? 219
- 10 De bijenkorfknop 253
- 11 Religie is een teamsport 279
- 12 Kunnen we het niet wat constructiever oneens zijn? 309

Conclusie 353

Dankwoord 359

Noten 363

Literatuur 421

Register 449

Verantwoording illustraties 463

I

Waar komt moraal vandaan?

Ik ga je een kort verhaaltje vertellen. Leg het boek even neer nadat je het hebt gelezen en vraag je af of de mensen in het verhaal moreel gezien iets verkeerd deden.

De hond van een familie werd aangereden voor hun huis. Ze hadden gehoord dat hondenvlees best lekker was. Daarom sneden ze het dode dier in stukken, bakten het vlees in een pan en aten die avond hond. Niemand wist of zag wat ze deden.

Als je net zo bent als de goed opgeleide mensen die ik tegenkom in mijn wereld, zal je eerste reactie een gevoel van walging en afschuw zijn. Toch aarzel je om te zeggen dat de familie *moreel* iets fout heeft gedaan. De hond was immers al dood, en ze hebben het dier geen pijn gedaan. Toch? Bovendien was het hun hond, dus hebben ze het recht om ermee te doen wat ze willen. Als ik je vervolgens zou dwingen om een oordeel te geven, is de kans groot dat je met een genuanceerd antwoord komt in de trant van: 'Ik vind het walgelijk en denk dat ze de hond gewoon hadden moeten begraven, maar ik zou niet willen beweren dat het *moreel* verkeerd was wat ze deden.'

Goed, ik geef je een moeilijker geval:

Eén keer per week gaat een man naar de supermarkt en koopt een kip. Maar voordat hij de kip klaarmaakt, heeft hij er seks mee. Vervolgens plukt en braadt hij het beest en eet hem op.

Ook hier heeft de man de kip geen kwaad gedaan, niemand weet wat hij doet en net als bij de hond etende familie is er sprake van een soort recycling die je – zoals sommige van mijn proefpersonen opmerkten – een efficiënt gebruik van natuurlijke hulpbronnen zou kunnen noemen. Maar het gevoel van walging is ditmaal sterker, want wat deze man doet... is ronduit vernederend. Maar is het daarom verkeerd? Als je een hoogopgeleide en liberaal denkende westerling bent, kom je waarschijnlijk met een genuanceerd antwoord en zul je zeggen dat de man het recht heeft om te doen wat hij wil, zolang hij niemand pijn doet.

Maar ben je *geen* liberale of libertaire westerling, dan is het waarschijnlijk zo dat je het volstrekt verkeerd – ja, moreel verkeerd – vindt dat iemand seks heeft met een dode kip en die vervolgens opeet. Voor zo iemand is moraal, net als voor de meeste mensen op onze planeet, een veel breder begrip. Sommige dingen zijn verkeerd, ook al schaden ze niemand. Het begrijpen van het eenvoudige feit dat moraal overal ter wereld anders is, en dat er zelfs binnen een bepaalde samenleving verschillen kunnen zijn, is de eerste stap om onze (ver)oordelende geest te begrijpen. De volgende stap is om te begrijpen waar die vele moraliteiten vandaan komen.

De oorsprong van moraal (scène 1)

Ik studeerde filosofie aan de universiteit, in de hoop de zin van het leven te ontdekken. Omdat ik te veel Woody Allen-films had gezien, had ik ten onrechte de indruk dat filosofie me daarbij zou kunnen helpen.¹ Daarnaast volgde ik ook colleges psychologie en ik vond dat geweldig. Uiteindelijk besloot ik daarin verder te gaan. In 1987 werd ik toegelaten tot een *graduate program* psychologie aan de University of Pennsylvania, waar ik een masteropleiding volgde en ook promoveerde. Ik had een vaag plan om met experimenten de psychologie van de humor te onderzoeken. Ik dacht dat het leuk zou zijn om onderzoek te kunnen doen dat me een reden gaf om wat rond te hangen in comedyclubs.

Maar een week na aankomst in Philadelphia sprak ik met Jonathan Baron, die als professor onderzoek deed naar hoe mensen denken en beslissingen nemen. Door mijn (minimale) achtergrond in de filosofie hadden we een goed gesprek over ethiek. Baron vroeg me op de man af:

‘Wat denk je? Is *moreel* denken anders dan andere vormen van denken?’ Ik zei dat het nadenken over morele kwesties (zoals abortus) me anders leek dan het nadenken over gewone vragen (zoals waar je vanavond wilt gaan eten). In het eerste geval is er een grotere behoefte om argumenten te geven die je moreel oordeel rechtvaardigen tegenover anderen. Baron reageerde enthousiast en we bespraken enkele manieren waarop je in het psychologisch lab moreel denken zou kunnen vergelijken met andere vormen van denken. De volgende dag vroeg ik hem, op basis van niet veel meer dan een gevoel van aanmoediging, om mijn begeleider te worden en koos ik ervoor om me te specialiseren in morele psychologie.

In 1987 maakte de morele psychologie deel uit van de ontwikkelingspsychologie. Het onderzoek richtte zich op vragen zoals hoe kinderen zich ontwikkelen in hun denken over regels, met name regels omtrent eerlijkheid. De grote vraag achter dit onderzoek was: Hoe leren kinderen onderscheid te maken tussen goed en kwaad? Waar komt moraal vandaan?

Er zijn twee voor de hand liggende antwoorden op deze vraag: natuurlijke aanleg (*nature*) of culturele opvoeding (*nurture*). Kies je voor aanleg, dan ben je een *nativist*. In dat geval geloof je dat morele kennis is aangeboren. Onze geest komt met een volle batterij, zoals misschien een in ons hart geschreven besef van God (zoals de Bijbel zegt) of geëvolueerde morele gevoelens (zoals Darwin betoogde).²

Maar als je gelooft dat morele kennis het gevolg is van opvoeding, ben je een *empirist*.³ Zo iemand meent dat een kind bij de geboorte een onbeschreven blad is (zoals John Locke het noemde).⁴ Want als moraal in de hele wereld en door alle eeuwen heen verschilt, hoe kan die dan aangeboren zijn? Welke morele overtuigingen we ook hebben, we moeten die tijdens onze kinderjaren hebben geleerd uit eigen ervaring, waartoe ook contacten met volwassenen behoren die ons vertellen wat goed en fout is. (*Empirisch* betekent ‘uit observatie of ervaring’.)

Dit is echter een vals dilemma. In 1987 was de morele psychologie dan ook vooral gericht op een derde antwoord: het *rationalisme*, dat beweert dat kinderen de moraal zelf ontdekken. Jean Piaget, de grootste ontwikkelingspsycholoog aller tijden, begon zijn carrière als zoöloog. Hij bestudeerde weekdieren en insecten in zijn geboorteland Zwitserland. Hij was gefascineerd door de stadia die sommige dieren doormaken tijdens

hun transformatie, bijvoorbeeld van rups tot vlinder. En later, toen zijn aandacht vooral uitging naar kinderen, nam hij deze interesse voor ontwikkelingsstadia mee. Piaget wilde weten hoe de buitengewone verfijning van het volwassen denken (de cognitieve vlinder) voortkomt uit de beperkte mogelijkheden van jonge kinderen (eenvoudige rupsen).

Piaget vroeg zich af wat voor soort fouten kinderen maken. Hij deed bijvoorbeeld water in twee identieke glazen en vroeg aan kinderen om hem te vertellen of de glazen dezelfde hoeveelheid water bevatten. (Ja.) Vervolgens goot hij de inhoud van een van de glazen in een hoog dun glas en vroeg het kind om dat nieuwe glas te vergelijken met het glas dat niet was aangeraakt. Kinderen jonger dan zes of zeven jaar zeiden meestal dat het lange dunne glas meer water bevatte, omdat het water hoger stond. Ze begrepen niet dat het totale volume van water behouden blijft als het van het ene naar het andere glas gaat. Ook ontdekte hij dat het voor volwassenen onmogelijk is om het behoud van volume aan kinderen uit te leggen. Kinderen krijgen dat pas door als ze een leeftijd (en een cognitief stadium) bereiken waarin hun geest er klaar voor is. Als ze zo ver zijn, zullen ze het zelfstandig ontdekken als ze met water spelen.

Met andere woorden, het inzicht in behoud van volume is niet aangeboren en wordt kinderen ook niet aangeleerd door volwassenen. Kinderen *komen er zelf achter*, maar alleen als hun geest er rijp voor is *en* ze de juiste ervaringen kunnen opdoen.

Piaget paste deze cognitieve ontwikkelingsbenadering ook toe op de studie van het morele denken van kinderen.⁵ Hij ging op handen en knieën zitten om met kinderen te knikkeren. Soms brak hij opzettelijk de regels en deed alsof hij dat niet in de gaten had. De kinderen reageerden op die fouten en lieten daarmee zien dat hun vermogen om regels te respecteren, regels te veranderen, om beurten te spelen en geschillen op te lossen zich ontwikkelde. Hun kennis groeide in geordende fasen, naarmate de cognitieve vaardigheden van de kinderen groeiden.

Piaget betoogde dat het begrip dat kinderen hebben van moraal vergelijkbaar is met hun begrip van de waterglazen: we kunnen niet zeggen dat dit inzicht aangeboren is, maar we kunnen ook niet zeggen dat kinderen het rechtstreeks van volwassenen leren.⁶ Het is eerder iets wat ze zelf ontwikkelen, al spelend met andere kinderen. Aan de beurt zijn bij een spel is als het heen en weer gieten van water tussen glazen. Het maakt

niet uit hoe vaak je het doet met driejarigen, ze zijn er gewoon nog niet klaar voor om het concept eerlijkheid te begrijpen, zoals ze ook het behoud van volume niet snappen vóór een bepaalde leeftijd. Maar zodra ze vijf of zes jaar oud zijn, kan het met elkaar spelen, het hebben van een discussie, of het samen doen en ontdekken van dingen hun veel beter leren wat eerlijkheid is dan welke les van een volwassene dan ook.

Dat is de essentie van het psychologisch rationalisme: we ontwikkelen onze rationaliteit zoals een rups transformeert in een vlinder. Als de rups voldoende bladeren eet, zal hij (uiteindelijk) vleugels krijgen. En als een kind genoeg ervaringen opdoet met het aan de beurt zijn, met delen of samen spelen, zal het (uiteindelijk) een moreel wezen worden dat in staat is om zijn rationele vermogens te gebruiken voor steeds moeilijkere problemen. Rationaliteit is onze aard en goed moreel kunnen redeneren is het eindpunt van die ontwikkeling. Het rationalisme heeft een lange en complexe geschiedenis in de filosofie. In dit boek gebruik ik het woord *rationalist* voor eenieder die gelooft dat redeneren de belangrijkste en meest betrouwbare manier is om morele kennis te verwerven.⁷

Piagets inzichten werden verder uitgewerkt door Lawrence Kohlberg, die de studie van de moraal in de jaren zestig sterk veranderde met twee belangrijke vernieuwingen.⁸ Ten eerste ontwikkelde hij een methode om Piagets observatie dat morele redenering van kinderen in de loop van de tijd verandert, te kwantificeren. Hij bedacht een standaard van een aantal morele dilemma's die hij presenteerde aan kinderen van verschillende leeftijdsgroepen en registreerde en codeerde hun antwoorden. Mag een man genaamd Heinz inbreken in een drogisterij om een medicijn te stelen dat zijn stervende vrouw kan redden? Moet een meisje genaamd Louise aan haar moeder vertellen dat haar jongere zusje tegen haar moeder heeft gelogen? Het maakte bij het onderzoek niet uit of het kind ja of nee zei. Waar het om ging waren de *redenen* die de kinderen gaven als ze hun antwoord probeerden uit te leggen.

Kohlberg ontdekte zes ontwikkelingsfasen in het redeneren van kinderen over de *sociale* wereld. Dat beeld kwam sterk overeen met de stadia die Piaget had gevonden in het redeneren van kinderen over de *fysieke* wereld. Jonge kinderen bleken goed en kwaad te beoordelen aan de hand van zeer oppervlakkige criteria, zoals de vraag of een persoon was bestraft voor een bepaalde handeling. (Als een volwassene een daad be-

strafte, dan moest die daad wel verkeerd zijn.) Kohlberg noemde de eerste twee fasen het ‘pre-conventionele’ niveau van een moreel oordeel. Ze komen overeen met het piagetiaanse stadium waarin kinderen de fysieke wereld beoordelen aan de hand van oppervlakkige kenmerken (als een glas hoger is, dan bevat het meer water).

Als ze naar de basisschool gaan ontwikkelen de meeste kinderen de twee ‘conventionele’ stadia, waarbij ze bedreven raken in het begrijpen en zelfs in het manipuleren van regels en sociale conventies. Dit is de fase van het bekrompen wetticisme, dat de meesten van ons die zijn opgegroeid met broers en zussen zich goed herinneren (‘Ik sla je niet. Ik gebruik jouw hand om je te slaan. Houd op met jezelf te slaan!’). Kinderen zijn in dit stadium geneigd zich te conformeren en hebben respect voor autoriteit – met woorden, maar niet altijd met daden. Ze twijfelen zelden aan de legitimiteit van gezag, zelfs niet als ze leren manoeuvreren binnen en rondom de restricties die volwassenen hun opleggen.

Na de puberteit, precies in de periode waarin kinderen volgens Piaget het vermogen tot abstract denken ontwikkelen, ontdekte Kohlberg dat sommige kinderen zelf beginnen na te denken over de aard van gezag en autoriteit, de betekenis van rechtvaardigheid en de redenen achter regels en wetten. In de twee ‘postconventionele’ fasen waarderen adolescenten nog altijd eerlijkheid, en respecteren ze regels en wetten, maar in deze fase legitimeren ze nu soms ook oneerlijk gedrag of wetsovertreding bij het streven naar zaken die ze hoger achten, met name rechtvaardigheid. Kohlberg schetste een inspirerend rationalistisch beeld van kinderen als kleine ‘moraalfilosofen’, die voor zichzelf coherente ethische systemen proberen uit te werken.⁹ In de postconventionele stadia worden ze daar pas echt goed in. Kohlbergs dilemma’s waren een instrument om deze dramatische vooruitgang in moreel redeneren te meten.

De liberale consensus

Mark Twain zei ooit dat ‘voor een man met een hamer alles op een spijker lijkt’. Toen Kohlberg eenmaal zijn morele dilemma’s en meettechnieken had ontwikkeld, beschikte de psychologische gemeenschap over een nieuwe hamer. Duizenden promotiestudenten gebruikten ze voor hun proefschrift over moreel redeneren. Maar er was ook een dieperlig-

gende reden waarom zoveel jonge psychologen de moraal vanuit een rationalistisch perspectief begonnen te bestuderen. Dat was Kohlbergs tweede grote innovatie: hij gebruikte zijn onderzoek om een wetenschappelijke rechtvaardiging te geven voor een seculiere liberale morele orde.

Kohlbergs invloedrijkste ontdekking was dat de kinderen die zich moreel het sterkst ontwikkelden (volgens zijn meettechniek), degenen waren die genoeg kansen hadden gekregen om een rol te spelen – om zichzelf in de positie van een ander te verplaatsen en naar een probleem te kijken vanuit het perspectief van die persoon. Egalitaire relaties (zoals met leeftijdsgenoten) nodigen uit tot het wisselen van rollen, hiërarchische relaties (zoals met leraren en ouders) niet. Het is voor een kind heel moeilijk om dingen vanuit het standpunt van de leraar te bezien, omdat het kind nooit leraar is geweest. Piaget en Kohlberg waren allebei van mening dat ouders en andere autoriteiten een *obstakel* vormden voor morele ontwikkeling. Als je wilt dat kinderen de fysieke wereld leren kennen, moet je ze laten spelen met bekers en water; geef ze geen les over het behoud van massa. En als je wilt dat kinderen de sociale wereld leren kennen, laat ze spelen en met andere kinderen geschillen oplossen; achtervolg ze niet met de tien geboden en dwing ze in hemelsnaam niet om God, hun leraren of jou te gehoorzamen. Want daardoor blijven ze in het conventionele niveau steken.

De timing van Kohlberg was perfect. Net toen de eerste golf babyboomers toe was aan het schrijven van een proefschrift, veranderde hij de morele psychologie in een boomervriendelijke ode aan rechtvaardigheid. Kohlberg gaf hun de instrumenten om de ontwikkeling van kinderen in de richting van het liberale ideaal te meten. De volgende vijftwintig jaar, van de jaren zeventig tot en met de jaren negentig, interviewden moraalpsychologen veelal alleen kinderen en jongeren over morele dilemma's en analyseerden hun legitimaties.¹⁰ Het grootste deel van dit werk was niet politiek gemotiveerd – het was zorgvuldig en eerlijk wetenschappelijk onderzoek. Maar door een kader te gebruiken waarin moraal werd gedefinieerd als rechtvaardigheid, terwijl autoriteit, hiërarchie en traditie verdacht werden gemaakt, was het onvermijdelijk dat dit onderzoek wereldbeschouwingen zou ondersteunen die seculier, kritisch en egalitair waren.

‘Een belangrijke bijdrage aan het zelfinzicht van de mens.’

THE NEW YORK TIMES

Waarom zijn conservatieve en progressieve mensen het zo oneens over politiek en religie? Volgens sociaal psycholoog Jonathan Haidt ligt dit aan de manier waarop het brein werkt. Vijfentwintig jaar psychologisch onderzoek leerde hem dat morele oordelen niet voortkomen uit de ratio maar uit de ‘onderbuik’. Conservatieven en progressieven vinden intuïtief verschillende waarden belangrijk. Deze waarden verbinden ons met een gemeenschap, maar verblinden ons tegelijk voor het standpunt van de ander.

Willen we dichter bij elkaar komen, dan moeten we volgens Haidt eerst dit proces erkennen.

Dit invloedrijke, nu al klassieke boek verandert onze kijk op de mens en op hoe we samenleven.

Jonathan Haidt is sociaal en cultureel psycholoog. Hij schreef eerder *The Happiness Hypothesis*. *Het rechtvaardigheidsgevoel* is zijn eerste boek dat in het Nederlands is vertaald.

th ten have

WWW.UITGEVERIJTENHAVE.NL

9 789025 908362 >